

Оригинални научни рад

911.37:380.8(497.11)

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ЛОКАЛИТЕТА „ЛАЗАРЕВ ГРАД“ У КРУШЕВЦУ

*Александра Станојловић¹, *Невена Ђурчић, **Наташа Павловић

* Департаман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ, Нови Сад

** Туристичка организација Војводине, Нови Сад,

Апстракт: Крушевац је град богате традиције и вишевековне историје, некад средњевековна српска престоница, а данас град чији значај полако бледи. Туризам се посматра као адекватно средство ревитализације градова, а пошто Крушевац поседује бројне културне атракције, постоје све предиспозиције да постане туристичко место. У планирању одрживог развоја културног туризма на некој дестинацији од великог је значаја туристичка валоризација културних добара, тј. процена њихове вредности са становишта туризма. Циљ рада је да се кроз свеобухватну туристичку валоризацију локалитета „Лазарев град“, утврди његова вишеструка, али пре свега културно-историјска вредност, те самим тим и укаже на потенцијал који овај локалитет може имати у процесу развоја туризма Крушевца.

Кључне речи: туристичка валоризација, наслеђе, Лазарев град, Крушевац

Увод

Крушевац је град богате традиције, са вишевековном историјом, некад средњевековна српска престоница. Перспектива развоја Крушевца и општине у целини, била је и остаје нераскидиво везана за богату културно-историјску традицију народа који је живео и живи у овом делу Србије. Поред повољног саобраћајно-географског положаја, Крушевац је и град у чијој се близини налазе изузетно атрактивни потенцијали, са могућностима за развој различитих облика туризма. Посебан значај у туристичкој понуди овог града има комплекс „Лазарев град“. Овај комплекс састоји се од неколико културних добара. Нека од њих су од великог значаја за историју и културу српског народа – археолошки парк, средњевековна црква Лазарица и Народни музеј, а представља и простор извођења културних манифестација.

Валоризација туристичке дестинације је процес процене, верификовања и потврде да конкретна дестинација својим вредностима заслужује пажњу

туриста. Уколико дестинација добије позитивне оцене током туристичке валоризације, повећавају се њене шансе да постане посећеније туристичко место. Предмет туристичке валоризације дестинације су сви објекти, појаве и простори настали природним процесом или делатношћу човека, који се налазе на подручју за које се врши туристичка валоризација и који поседују одређене атрактивности за посетиоце (Хаџић, 2005; Ромелић, 2006; Бесермењи, Пивац, 2008). У пракси се најчешће примењују две методе туристичке валоризације. Најзаступљенија је квантитативно-квалитативна метода, која дозвољава прилично велику слободу приликом процене и базира се на шест индикатора (Ђурчић, 1999). Друга, знатно сложенија метода, је метода туристичке валоризације Хилари ду Крос, која се због своје комплексности и мноштва индикатора кроз које се испитује валоризација културних добара, сматра адекватнијом и поузданијом. Након извршене туристичке валоризације субиндикатори указују на то да ли су објекти подесни за развој туризма на дестинацији, али искључиво уз адекватну промоцију.

Региони (окрузи) у Републици Србији имају природне, културне и историјске потенцијале који могу да дефинишу одређене врсте туристичке понуде. Ови потенцијали нису искоришћени у потпуности јер су делом дефинисани разликама у постојећим условима (природа, културно и историјско наслеђе), а делом креираним условима (доступност, инфраструктурна опремљеност, сектор услуга, разноврсност спортско–рекреативних садржаја, туристичке организације итд) (Бјељац, Бранков, Поповић, 2009). Ради туристичког афирмисања дестинације, неопходно је извршити туристичку валоризацију њених кључних атракција (Станојловић, Ивков-Цигурски, Драгин, 2010), а пошто је локалитет „Лазарев град“ несумњиво главна атракција Крушевца, биће извршена валоризација овог комплекса. Приликом истраживања туристичког потенцијала локалитета „Лазарев град“ коришћена су два научна метода – квантитативно-квалитативни метод туристичке валоризације и модел туристичке валоризације по Хилари ду Крос. Резултати валоризације биће стављени у позицију поређења, тако да ће се позитивна искуства једне, односно друге методе узајамно преносити и примењивати, уколико битније не одударају један од другог.

Туристичка валоризација локалитета „Лазарев град“ у Крушевцу

Туристичка валоризација локалитета „Лазарев град“, као културно-историјског комплекса је адекватан метод за процену туристичке атрактивности самог локалитета и неопходна је као почетна мера у планирању туристичког развоја Крушевца. Да би се избегла било каква врста субјективности, у овом истраживању примењен је специфичан упитник који је спроведен на узорку од 20 стручњака из различитих области релевантних за ово истраживање. Наиме, испитано је 5 туризмолога, 3 географа, 3 историчара, 3 историчара уметности, 3 просторна планера, 1 археолог и 2 туристичка водича. Такође, испитани стручњаци потицали су из различитих региона, наиме одређен број био је из Крушевца (7), Ниша (3), Крагујевца (2), Београда (5) и Новог Сада (3). Приликом одабира репрезентативног узорка, водило се рачуна о томе да су сви испитаници упознати са локалитетом и да су барем једном у последњих 10 година посетили комплекс „Лазарев град“ у Крушевцу. На основу њихових одговора и оцена индикатора туристичке валоризације дате су просечне оцене сваког појединачног индикатора туристичке вредности комплекса, те се добила веома реална оцена туристичке атрактивности овог локалитета.

Метод туристичке валоризације Хилари ду Крос

Хилари ду Крос (Du Cros, 2000) је увела у процес туристичке валоризације дестинације, културно - туристичке субиндикаторе и степен њиховог градуирања (Хаџић, 2005). Туристички сектор представљају два субиндикатора: тржишну привлачност културних добара и факторе од значаја при дизајнирању туристичког производа. Субиндикатори се оцењују оценом од 0 до 5, међутим поједини индикатори имају и мање распоне бодова. Бодови се након процене сваког индикатора сабирају и тржишна привлачност културних добара у туристичком сектору се оцењује. Након тога се број бодова подређује одређеној лествици на којој се културно добро рангира као слабо привлачно, средње привлачно или високо привлачно за развој туризма. Сектор менаџмента културних добара, такође, садржи два субиндикатора: културни значај и робусност. Субиндикатори сектора менаџмента културних добара се оцењују различитим бодовима, а закључак о субиндикаторима културног значаја/робусности се вреднује као осетљивост/мала културна вредност, средња вредност или висока вредност. На основу извршене анализе поставља се “матрица тржишне привлачности/робусности” са 9 ћелија, које су означене са $M(i, j)$ ($i, j=1, 2, 3$) и за свако културно добро се одређује

којој ћелији припада, у зависности од оцене коју је добило у претходном поступку оцењивања (Хацић, 2005; Бесермењи, Пивац, 2008). Ћелије су дефинисане на следећи начин:

- М (1, 1) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (1, 2) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (1, 3) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (2, 1) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (2, 2) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (2, 3) средња вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (3, 1) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (3, 2) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (3, 3) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност.

Тржишна атрактивност локалитета

Амбијент

Комплекс „Лазарев град“ смештен је на природној узвишици у центру Крушевца, представља остатке средњовековног града који је подигао кнез Лазар, као своју престоницу и утврђење. У оквиру комплекса се налази парк са археолошким локалитетима: донжон кулом, остацима кнежевог двора и зидинама самог утврђења, као и добро очувана средњовековна црква Лазарица (Срејовић, 1996). У оквиру комплекса налази се и Народни музеј, као и савремени споменик кнеза Лазара. Парк је релативно добро уређен. Амбијент може бити побољшан те је оцена 3 (слаб 0-1, адекватан 2-3, добар 4, одличан 5).

Локалитет познат ван локалне области

Комплекс „Лазарев град“ представља значајну културно - историјску целину добро познату не само у локалној области већ и у националним оквирима. Овај локалитет је опште познат, међутим, поједини његови

делови нису толико познати, као што је споменик кнеза Лазара и музеј. По овом критеријуму комплекс добија оцену 3 (не 0, донекле 1-3, веома добро 4-5)

Важан национални симбол

Локалитет и културни споменици који се у оквиру њега налазе, представљају како симболе Крушевца, тако и симболе средњевековне Србији. Те је оцена његовог значаја као националног симбола 3, што је последица како постојања мање значајних споменика у оквиру комплекса, тако и снаге маркера Београда као главног града (не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5).

Евокативно место

Археолошки парк „Лазарев град“ представља остатке средњевековног града који је подигао кнез Лазар 1371. године као своју престоницу и утврђење (Ђидић, 2008). О овом месту постоје бројне историјске чињенице, али и бројне легенде и епске песме. Управо овакве приче показују се увек као веома интересантне за посетиоце. На основу овог индикатора комплекс добија оцену 4 (не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5).

Локалитет јасно диференциран од околних културних добара

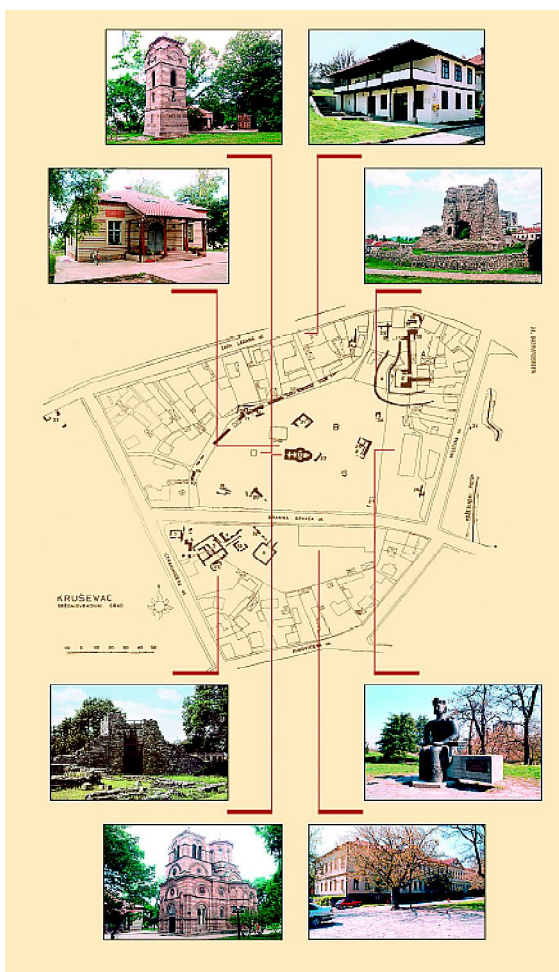
Комплекс се разликује од околних културних добара, али не у превеликој мери. Иако садржи јединствене елементе, ипак представља један од неколико очуваних средњевековних утврђења у Србији. Оцена диференцираности комплекса је 3 (сиромашно 0-1, адекватно 2-3, добро 4, одлично 5).

Локалитет привлачан за специјалне потребе

Комплекс „Лазарев град“ се налази на природном узвишењу, смештен је у пространом парковском амбијенту и самим тим је погодан за повремену адаптацију и специјалне потребе. На овом простору се одржава и неколико значајних манифестација као што је „Видовдански сабор“, бројни концерти, изложбе и драмске приредбе. Те овај фактор добија оцену 4 (уопште не 0, има потенцијал 1-3, да 4-5).

Комплементарност са другим туристичким производима на дестинацији

„Лазарев град“ има велики степен комплементарности са другим туристичким производима на дестинацији, односно у региону (културни, едукативни, манифестациони и верски туризам), те је оцена 3 (уопште не 0, има изванредан потенцијал 1-3, да 4-5).

Скица 1. Локалитет „Лазарев град“у Крушевцу

Везује се за културу

Локалитет и сви споменици који се налазе у оквиру овог комплекса јасно асоцирају са културом, центар је бројних културних активности, док је Крушевац, у коме се овај локалитет налази, културни центар региона, тако да добија на основу ових критеријума оцену 4 (уопште не 0, донекле 1-3, потпуно 4-5).

Туристичка активност у региону

Туристичка активност у региону постаје све јача и организованија, а велику улогу у томе има Туристичка организација Крушевца. Не постоје

ограничења у степену коришћења и управљања овим културним добрима, те је потребно чвршће повезивање туристичких и културних радника на промоцији културног туризма и локалитета. Зато добија оцену 3 (скоро никаква 0, у извесној мери 1-3, високо 4-5).

Фактори битни за дизајнирање туристичког производа

Приступ културном добру

Приступ локалитету „Лазарев град“ је добар, јер се налази у центру Крушевца. Приступ свим културним добрима у оквиру овог комплекса је дозвољен у високом степену. Сви споменици су отворени за посете у потпуности, те је оцена 3 (није дозвољен 0, ограничен приступ 1-2, дозвољен приступ свим елементима културног добра 3-4).

Транспорт од популационог центра до културног добра

Туристичко - географски положај Крушевца је веома повољан јер се налази у централном делу Србије. Саобраћајни положај Општине Крушевац карактерише добра повезаност са ближим и даљим насељима и предеоним целинама. Транспорт до археолошког налазишта је добар, узимајући у обзир како доступност од емитивних центара у оквирима земље, тако и у оквиру Крушевца. До ове локације се може стићи аутомобилом, аутобусом и возом. Оцена је 2 (веома је удаљено/тежак приступ 0, олакшана је доступност 1-2, одлична доступност 3).

Близина других културних атракција

У непосредној близини комплекса „Лазарев град“, тачније, у самом граду, налази се још неколико значајних културних добара, која представљају посебне атракције. Треба поменути зграду Скупштине Општине Крушевац, изграђену у неокласицистичком стилу 1904. године, затим, споменик Косовским јунацима, постављен 1889. године, затим Уметничку галерију и Кућу Симића из XIX века, и наравно, Меморијални комплекс „Слободиште“ подигнут 1965.године на месту окупационог логора (Срејовић, 1996). На ширем подручју Расинског округа, налази се још низ туристички атрактивних објеката. Добија оцену 3 (веома удаљено 0, олакшан приступ 1-2, растојање се може лако и брзо прећи пешке 3).

Услужне погодности

Промотивни материјали и сувенири су доступни у оквиру Народног музеја и Туристичке организације. Услужних објеката, ресотрана и продавница у

оквиру овог комплекса још увек нема, али постоји план модификације и активирања дела Народног музеја у у ресторан. Паркинг простор постоји, али је неадекватно уређен и малог капацитета. Оцена је 2. (слабе 0, адекватне 1-2, добре 3-4, одличне 5).

Табела 1. Оцена вредности комплекса „Лазарев град“ по моделу Х.ду Крос

Индикатори туристичког сектора	Оцена комплекса <i>Лазарев град</i>
Амбијент	3
Познато ван локалне средине	3
Важан национални симбол	3
Евокативно место	4
Диференциран од околних културних добара	3
Привлачно за специјалне потребе	4
Комплементаран са околним ресурсима	3
Туристичка активност у региону	3
Везује се за културу	4
Пруступ културном добру	3
Транспорт од популационог центра	2
Близина других културних атракција	3
Услужне погодности	2
Укупно бодова	40

Након процене индикатора, може се извести закључак о тржишној привлачности културног добра за туристички сектор. Пошто се добија да збир оцена вредности локалитета „Лазарев град“ износи 40, степен тржишне привлачности локалитета је **осредње вредности** (слаба привлачност 0-20, средња 21-40, висока привлачност 41-60).

Сектор менаџмента културних добара

Историјска вредност

Као година оснивања Крушевца узима се 1371. година, што је и време подизања средњовековног Крушевца, престоног града државе кнеза Лазара Хребелановића. Од тог времена Крушевац постаје културно и привредно средиште Србије. Бој на Косову, догодио се на Видовдан 1389. године, а

оплемењен предањима, деловао је на процес стварања националне свести (Берић, 2002). Крушевац као Лазарева престоница и јак културни центар Србије добија оцену 2 (ниска 0, средња 1, висока 2).

Естетска вредност

Естетска вредност локалитета као целине је велика, али се вредност појединих његових делова знатно разликује. Средњевековно утврђење „Лазарев град“ грађено је у типичном српско - византијском стилу као и имало је више функционалну и стратешку него уметничку и естетску вредност. Црква Лазарица има изузетну уметничку вредност и проглашена је за културно добро од изузетног значаја (Ристић, 2001). Остали елементи у оквиру комплекса, Споменик кнеза Лазара и Народни музеј поседују знатно мању естетску и уметничку вредност. Узимајући у обзир субиндикатор естетске вредности комплекс је оцењен са 2 (ниска 0, средња 1, висока 2).

Едукациона вредност

На месту где се налази „Лазарев град“ дешавали су се бројни значајни историјски догађаји, а црква Лазарица је један од најзначајнијих представника Моравске школе градитељства. Народни музеј Крушевац основан је 1951. године. По својој основној функцији је музејска установа сложеног карактера (Ристић, 2001). Самим тим локалитет има едукациони значај, па га посећују туристи, пре свега у оквиру ђачких екскурзија. Дата је оцена 2. (ниска 0, средња 1, висока 2)

Друштвена вредност

Друштвени значај локалитета се односи на то што он представља простор окупљања локалног становништва као и туриста, на њему се одржавају бројне манифестације и верски обреди, па доприноси комуникацији и разумевању међу људима. Оцена је 2 (ниска 0, средња 1, висока 2).

Научно – истраживачка вредност

Проучавање археолошких остатака у оквиру овог комплекса још увек није у потпуности завршено, тако да овај простор привлачи и бројне археологе, историчаре и друге научнике, што указује и на њен научно - истраживачки значај. Дата је оцена 2 (ниска 0, средња 1, висока 2).

Реткост културног добра на дестинацији

Комплекс „Лазарев град“ разликује се од околних културних добара, али не у превеликој мери. Он представља један од неколико добро очуваних

средњевековних утврђења и старих градских језгара која постоје у Србији и која су махом грађена у српско - винзатијском стилу. Црква Лазарица, иако је јединствен пример Моравске школе, није раритет, пошто у Србији постоји већи број цркава и манастира који припадају истом стилу. Оцена је 1 (убичајена културна добра исте врсте 0, мање убичајена добра исте врсте 1, ретка добра исте врсте 2, уникатно добро те врсте 3).

Репрезентативност локалитета

Овај комплекс са очуваном црквом Лазарицом, остацима донжон куле, палате, помоћних објеката и зидина, затим музејем у коме се налазе археолошки налази из различитих периода, као и савременим спомеником кнеза Лазара свакако представља репрезентативан локалитет привлачан за туристичке посете, тако да је дата оцена 3 (слаба 1, добра 2-3, одлична 4).

Осетљивост културног добра

Комплекс „Лазарев град“ је у могућности да прими велики број посетилаца без оштећења објеката под условом да се ради о туристима који се придржавају норми понашања. Ипак, неопходно ограничити приступ појединим зонама и спречити оштећивање културних споменика. Пошто локалитет још увек није на адекватан начин заштићен, мада може да прими посетиоце, без већих последица, оцена осетљивости културног добра је 2 (велика 0-1, прилична 2-3, није осетљиво 4).

Стање репарације

Овај локалитет спада у подручја интегративне конзервације, тј. примењује се скуп метода којима се користи служба заштите споменика културе према Закону о културним добрима. На свим објектима у оквиру комплекса, осим на споменику кнеза Лазара, вршене су рестаурације. Већи део Лазаревог града је рестауриран од 1960. до 1969. године, од стране Народног музеја Крушевац и Завода за заштиту споменика културе СР Србије (Ристић, 2001). Оцена овог елемента је 3 (слабо 0, делимично извршено 1, добро 2-3, одлично 4).

Постојање плана управљања културним добром

Не постоји јасно одређен план управљања, а највећи део управљања комплексом је у рукама Народног музеја и општинске власти. Међутим, очекује се да комплекс „Лазарев град“ ускоро добије нови урбанистички регулациони план, чиме ће се створити услови за могућу ревитализацију комплекса и укључивање нових садржаја. Оцена је 2 (нема плана 0, у припреми је 1-4, постоји 5).

Регуларни мониторинг и одржавање

Сталан мониторинг и одржавање ових културних добара су присутни, али не у довољној мери, па је неопходно посветити им више пажње. Мониторинг и одржавање свих културних добара у оквиру комплекса „Лазарев град“ врши Народни музеј Крушевац. Оцена је 2 (слабо 0, донекле 1 - 2, добро 3 - 4, одлично 5).

Могућност негативног утицаја великог броја посетилаца

Претпоставка је да би превелики број посетилаца потенцијално могао имати негативан утицај на овај комплекс, те је оцена овог индикатора 3 (велика могућност 1, средња могућност 2-4, мала могућност 5).

Табела 2. Оцена вредности комплекса „Лазарев град“, Х.Ду Крос

Индикатори сектора менаџмента културних добара	Оцена комплекса <i>Лазарев град</i>
Естетска вредност	2
Историјска вредност	2
Едукациона вредност	2
Друштвена вредност	2
Научно-истраживачка вредност	2
Реткост културног добра на дестинацији	1
Репрезентативност за дестинацију	3
Осетљивост културног добра	2
Стање репарације	3
Постојање плана управљања	2
Регуларни мониторинг и одржавање	2
Могућност негативног утицаја посетилаца	2
Могућност негативног утицаја модификације	2
Потенцијал за инвестирање	2
Укупно бодова	29

Могућност негативног утицаја модификације

Може се навестити да би значајнија модификација самих културних добара, могла имати негативан утицај на цео комплекс. Модификације, у оквиру развоја производа, које не би имале негативан утицај на физичко стање културног добра, су реалне и пожељне. Оцена је 2 (велика могућност 1, средња 2-4, мала могућност 5).

Потенцијал за инвестирање и консултацију кључних стејкхолдера.

Консултације са стејкхолдерима у вези са инвестирањем су свакако пожељне, али су заступљене у минималној мери. У инвестицијама што се тиче овог локалитета учествују Општина Крушевац, Народни музеј и Туристичка организација, као и неке друге културне установе са простора општине. Тренутна оцена је 2 (слаб 0, адекватан 1-2, добар 3-4, одличан 5).

Након извршене процене појединачних индикатора сектора менаџмента културних добара, добијена је укупна оцена која износи 29, што представља **осредњу вредност** (мала осетљивост/културна вредност 0-20, осредња вредност 21-40 и висока вредност 41-60).

Методом туристичке валоризације Х. ду Крос, Лазарев град у Крушевцу се сврстава у културна добра категорије М(2,2), осредње вредности индикатора културна значајност/робусност и средње тржишне привлачности.

Квантитативно-квалитативна метода туристичке валоризације

Квантитативно-квалитативна метода је компаративна метода која користи квалитативне или квантитативне изразе којима се исказује туристичка вредност. Предуслов приступања туристичкој валоризацији јесте да неки културно-историјски споменик поседује туристичка својства (раритетност, знаменитост, естетске вредности), тј. да својим својствима задовољава туристичку потребу. Овим методом врши се процена вредности одређених особина културног добра, а приликом процене анализира се шест индикатора: туристичко-географски положај, уметничка вредност, туристичка вредност амбијента, туристичка атрактивност и препознатљивост, изграђеност и опремљеност простора и уклопљеност у туристичко богатство. Распон оцена је исти код сваког индикатора, оцене од 1 до 5 (оцена 1 – недовољан квалитет, није за туристичку активацију; оцена 2 – квалитет задовољава, локални туристички значај; оцена 3 – добар квалитет, регионални значај; оцена 4 – врло добар квалитет, национални значај; оцена 5 – одличан квалитет, међународни туристички значај). Након

процене индикатора израчуна се просечна оцена коју културно добро заслужује, и на бази те оцене се утврђује његова вредност (Томка, 1998).

Туристичко-географски положај

Комплекс Лазарев град се налази на повољном туристичко-географском положају, на раскрсници више туристичких праваца и у близини снажних дисперзива. Кроз Крушевац пролазе магистралне друмске линије те је повезан са свим већим градовима у Србији. Међутим, железнички саобраћај је отежан, а непостојање аеродрома додатно отежава приступ, па је дата оцена 3,2.

Уметничка вредност

Комплекс Лазарев град се састоји из два посебна споменика од изузетног значаја, утврђења и цркве Лазарице, специфичних споменика моравске школе. Целина је остатак средњовековног утврђења и престоног двора кнеза Лазара Хребелановића, а поједини његови делови симболизују типичну српску средњовековну архитектуру. Оцена је 4,8.

Туристичка вредност амбијента

Туристички амбијент је релативно високе вредности. Кула се налази у оквиру омањег парковског простора, на узвишењу у близини центра града. Парковски простор је адекватно уређен, али су могућа додатна побољшања. Ипак та побољшања нису пресудна за општи утисак амбијента, те је оцена 3,8.

Туристичка атрактивност и препознатљивост

Комплекс „Лазарев град“ је изузетно атрактиван локалитет услед свог историјског и националног значаја, којима симболизује средњовековну престоницу Србије. Положај и очуваност овог културно-историјског комплекса чине га атрактивним туристима који посете овај регион, ипак због недовољне афирмисаности општа туристичка препознатљивост је оцењена са 3,6.

Изграђеност и опремљеност простора

Простор утврђења је делимично изграђен и опремљен. Уређене су шетачке зоне, парковски простор, омогућен је приступ најатрактивнијим елементима тврђаве, и постављено је осветљење. Међутим, недостаје боља комунална изграђеност, сигнализација, паркинг, продајни објекти, па је оцена 2,8.

Уклопљеност у туристичко богатство

Комплекс Лазарев град у Крушевцу је најатрактивнији споменик културног наслеђа града и региона, а по својим одликама је потпуно уклопљен у туристичко богатство региона и Србије. Оцена је 4,2.

Табела 3. Процена вредности комплекса „Лазарев град“, квантитативно-квалитативна метод

Индикатори	Оцена комплекса <i>Лазарев град</i>
Туристичко-географски положај	3,2
Уметничка вредност	4,8
Туристичка вредност амбијента	3,8
Туристичка атрактивност и препознатљивост	3,6
Изграђеност и опремљеност простора	2,8
Уклопљеност у туристичко богатство	4,2
Укупна оцена	3,7

На основу спроведене квантитативно-квалитативне методе туристичке валоризације могу се донети закључци о вредности локалитета Лазарев град у Крушевцу. Наиме, укупна оцена опште туристичке вредности комплекса Лазарев град у Крушевцу је 3,7, што га сврстава у комплексе **од националног значаја**, односно **врло доброг квалитета**, а самим тим локалитет је високе туристичке вредности.

Закључак

Испитивањем и компарацијом појединих индикатора обе спроведене методе туристичке валоризације долази се до тога да се у многим аспектима добијени резултати подударају, те да се могу сматрати релевантним за оцену погодности туристичког локалитета за туристички развој. Пошто је туристичка валоризација спроведена коришћењем репрезентативног узорка одређеног броја стручњака из различитих области, анализом упитника, се могу приметити и знатне разлике у мишљењима и вредновању овог културно-историјског споменика. Наиме, стручњаци из Крушевца, Ниша и Крагујевца давали су више оцене појединим карактеристикама локалитета него стучњаци из Београда и Новог Сада. Овакав случај се може приписати одређеној дози

субјективности, али такође и степену упознатости са самим локалитетом. Спровођењем упитника, при чему су испитани разноврсни аспекти везани за адекватно познавање локалитета од стране испитаника, дошло се до знатно реалније оцене вредности локалитета „Лазарев град“. На основу извршене анализе оба метода валоризације, добија се да је туристичка вредност комплекса Лазарев град врло добра, тј. да је комплекс од националног значаја (оцена 3,7 на основу квантитативно-квалитативне методе), односно да је комплекс „Лазарев град“ у категорији М (2,2) - осредње вредности индикатора културна значајност/робусност и средње тржишне привлачности (на основу матрице Ду Крос).

Иако су дати конкретни резултати, може се приметити да се и у једној и у другој методи вредност локалитета налази на самој граници средње и високе вредности, тако да се ово културно добро сврстава међу атрактивније споменике културног наслеђа Србије, с обзиром да се већина културних споменика овог карактера налази у прилично лошем стању, те да нису туристички изграђени и афирмисани. Закључак је, дакле, да је овај локалитет погодан за развој туризма, уз констатацију да представља најатрактивнији маркер туристичке понуде Крушевца. Оцена туристичког потенцијала комплекса није непромењива и коначна, јер адекватним туристичким развојем, интерпретацијом и маркетингом, целина може значајно побољшати своју вредност. Културно-историјски комплекс „Лазарев град“ има изузетан значај за Крушевац и цео регион, а у складу са тим, својом атрактивношћу може да заузме значајно место у посети домаћих и страних туриста у будућности.

Захвалност:

Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Бр. 146017 „Демографске транзиције у Србији“, Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад примљен 5 октобра 2010; прихваћен 9 децембра 2010.

Литература

Берић, Н. (2002). *Резултати досадашњих истраживања комплекса Лазаревог града: 1961-2002*. Крушевац.

Бесермењи С. & Пивац Т. (2008). Туристички значај Сирмијума. *Зборник радова ПМФ – Географски институт, Београд*, 56, 151-164.

Бјељац, Ж. & Ђурчић, Н. (2008). Туристичка валоризација жетелачких свечаности у Србији. *Зборник радова ПМФ – Географски институт, Београд*, 56, 177-192.

- Бјељац, Ж., Бранков Ј. & Поповић И. (2009). Туризам у неразвијеним просторима Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 59 (2), 95 – 110.
- Cros, du H. (2000). *Planning for Sustainable Cultural Heritage Tourism in Hong Kong*. Final Report to the Lord Wilson Heritage Trust Council, SAR.
- Ђирковић, С. (2003). Споменици културе од изузетног значаја као туристичка вредност Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 83 (2), 71-86.
- Ђурчић, Н. (1999) Туристичка валоризација Националног парка Дурмитор. *Зборник радова Института за географију ПМФ, Нови Сад*, 29, 78-90.
- Ђидић, П. (2008). *Тврђаве и остаци утврђених градова*. ЈП Београдска тврђава, Београд.
- Хаџић, О. (2005) *Културни туризам*. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ.
- McKercher, R. & Cros, du H. (2002). *Cultural tourism: The Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York: Hayworth Press.
- Ристић, Р. (2001) *Лазарица и Лазарев град*. Крушевац: Народни музеј Крушевац.
- Ромелић Ј., Пивац Т. & Кошић К. 2006. Туристичка валоризација старог градског језгра Новог Сада по моделу Х. Ду Крос. *Гласник Српског географског друштва*, 86 (2), 251-260).
- Ромелић, Ж. (2002). *Водич кроз Крушевац*. Крушевац: Туристичка организација општине Крушевац.
- Срејовић, Д. (1996). *Археолошко наслеђе. Културна ризница Србије*. Београд: Издавачка задруга ИДЕА.
- Stanojlović, A., Ivkov-Džigurski, A., Dragin, A. (2010). *The lack of interpretation at fortresses along the Danube in Serbia*. *Geographica Timisiensis*, 19 (2), 185-196. Department of Geography, West University, Timișoara, Romania.
- Томка, Д. (1998). *Култура кроз простор, време и туризам*. Институт за географију, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, стр.245 - 281.